

АБДУРАУФ ФИТРАТ

ОИЛА

ЁКИ ОИЛА БОШҚАРИШ
ТАРТИБЛАРИ

ИККИНЧИ НАШР

Оила масаласи, унинг жамият ҳаётидаги ўрни қадим-қадимдан файласуфлар, адиблар ва бошқа олимларни қизиқтириб келган.

XX аср Туркистон жадидчилик ҳаракатининг улкан намоёндаларидан бири Абдурауф Фитрат ҳам ушбу масалага алоҳида эътибор берган. У мазкур асарида оила қуриш заруратидан тортиб, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, ота-она, фарзандларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, ҳатто, гўдакларни тарбиялаш ва унда ёш оналарнинг ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақидаги масалаларгача чуқур ёритиб берган. Ижтимоий омил сифатида оиланинг жамиятдаги ўрни, болаларнинг ижтимоий, ахлоқий ва меҳнат тарбиясига алоҳида эътибор берилган. Шу билан бирга соғлом, маърифатли оила ва у вояга етказадиган ҳар томонлама етук авлоднинг шу миллат ва мамлакат иқтисодий-сиёсий ривожининг; шу юрт шону-шухрати, қудратининг пойдевори, абадул-абад мавжудлигининг муҳим шартларидан эканлиги таъкидланган.

Қитоб миллий тарбия ўзига хос аҳамият касб этиб бораётган ҳозирги кунда жуда муҳимдир.

Масъул муҳаррир: Д. А. Алимова, тарих фанлари доктори,

Таржимон ва изоҳлар муаллифи: Ш. Воҳидов, тарих фанлари доктори, профессор.

Нашрга тайёрлашда Д. Рашидова ва Г. Музаффар қизи иштирок этди.

Ф 71

Фитрат А.

Оила ёки оила бошқариш тартиблари//Масъул муҳаррир: Д. А. Алимова. Тарж. ва изоҳлар муаллифи Ш. Воҳидов. — 2-нчи нашр—Т.: «Маънавият». 2000—112 б.

ББК 87.715

Ф 4702620204—6
М25(04)—00 18—00

© «Маънавият» 2000

ОИЛА ПОЙДЕВОРИ ҲАҚИДА РИСОЛА

(Иккинчи нашрга кириш сўзи)

Маълумки, инсоннинг тақдири, келажак ҳаётидаги ютуқлари ёки муваффақиятсизлиги, бахтли ёки бахтсизлиги, касб танлаши, ҳаттоки кайфияти, унинг оилавий муҳити билан боғлиқдир. Оиланинг тақдири эса инсоннинг ўзига боғлиқ. Жамиятнинг маънавий қиёфаси оилаларнинг қандайлигига боғлиқлиги азалий ҳақиқат. Чунки, оила жамиятнинг ижтимоий-маънавий бўғини, кичик бир вакили бўлиб, айнан оила заминида халқимизнинг бугунги куни ва келажаги бунёд этилади. Агар оилада тартиб-интизом бўлса, унинг аъзолари шу хислатларини хизмат жараёнига кўчиради ва ижтимоий меҳнат фаолиятларида қўллайдилар. Бу эса, уларнинг ўз хизмат вазифаларини юксак даражада бажаришларига сабаб бўлади. Оила бу одобу ахлоқ, ҳушмуомалалик, меҳнатсеварлик асосида қурилган бўлиши инсонлар ўртасидаги муносабат ва мулоқотларда ўта муҳим ва шахснинг феъл-атвори, юриш-туришида алоҳида аҳамият касб этади. Агар оила ўз фарзандини Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбияласа, бу ҳис-туйғу унга бутун ҳаёти давомида ҳамроҳ бўлади. Мамлакатимизнинг мустақиллик даврида оилаларимизнинг ижтимоий ҳуқуқини ҳимоя қилувчи ва кафолатловчи кўплаб муҳим қонун ва қарорлар қабул қилинди.

Айниқса, мамлакат Президенти И. А. Каримов томонидан «Инсон манфаати», «Аёллар», «Оила», «Соғлом авлод» йиллари эълон қилинганлиги, бу борада Ўзбекистон ҳукумати томонидан бир қанча қарорлар қабул қилинганлиги бу соҳаларда мавжуд бўлган муаммоларни муваффақиятли ҳал этишни таъминлаб, ижтимоий-маънавий ҳолатни янада такомиллаштиришга сабаб бўлди.

Маълумки, оиланинг маънавий-ахлоқий қиёфаси аждодларимиздан бизга ўтган билим ва тажриба, маданий қадриятлар асосида ва замондошларимиз эришган ютуқлари негизида барпо бўлади. Бизнинг давримиз оилаларимизга замонавий технология ва жаҳоннинг юксак тараққиётга эришган ривожланган давлатларида юз бераётган ўзгаришлар ҳақидаги тасаввур ва қараш-

лар ҳамда ахборотларнинг кириб келаётганлиги билан ажралиб туради. Бироқ ўтмишимизга назар ташлайдиган бўлсак, халқимизнинг оилавий анъана ва урф-одатлари юқори маданий даражада бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Бу соҳада тўплашган билимлар асосида ёзилган асар муаллифи Абдурауф Фитрат оила тўғрисидаги ўз билимларини Шарқ ва Ғарб олимларининг кўплаб илмий тадқиқотлари билан танишиб чиқиш жараёнида мустаҳкамлаб, ниҳоят оила масаласида ўша давр учун шундай мукаммал йўриқномани дунёга келтирди.

Китоб Бухорода 1914 йили ёзилиб, 1915 йилда чоп этилган. Асарнинг ношири Мирзо Абдувоҳид Мунзим бўлган. Ўша даврдаёқ асар Марказий Осиё ва бошқа минтақаларда кенг тарқалган ва жамоатчиликнинг диққат-эътиборини тортган.

Маълумки, Абдурауф Фитрат XX аср бошларидаги миллий тараққийпарвар ҳаракат бўлган Туркистон ва Бухоро жадидалигининг кўзга кўринган вакили эди. Миллий зиёлилар ва тараққийпарвар кучларнинг мустамлака бўлган Туркистоннинг чуқур инқирозга юз тутганлигини, Россияга ярим қарам бўлган Бухоро амирлиги ва Хива хонлигининг аянчли аҳволини, уларнинг умумжаҳон жараёнларидан анча орқада қолиб кетганлигини, маҳаллий халқнинг эрк ва ҳурриятга интилишларини бўғиш сабабларини, иқтисодиёт ва маънавий ҳаётда турғунлик ва депсиниш ҳолатларини англаб етиши, уларнинг онгида жамиятни ислоҳ қилиш ғоясини пайдо қилди. Биринчи навбатда ислоҳот маданий-маиший ва маънавий ҳаётга тегишли эди. Жадиждларнинг фикри бўйича, оила асосини тўғри қўрмасдан ва ёш авлодни тўлақонли тўғри йўлда тарбияламасдан туриб, жамиятни ислоҳ қилиш, унинг ривожини тараққиёт сари йўналтириш мумкин эмас ва охир-оқибатда миллат тақдири унинг онласининг ҳолатига боғлиқ. Бу ғоя Фитратнинг асарида ўз ифодасини топган: «Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса, шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва муаззам бўлади», — деб ёзади, у.

Фитрат асарда чуқур ва кенг билимларга асослангани боис, ўткир мутахассис сифатида фикр юритади. У инсонларга ахлоқ-одобдан сабоқ беришга, оила тутиш қонун-қондаларини одамларга ўргатишга ҳаққи

бор, зеро, бу масалада билим даражаси бўйича, у билан замондошларидан ҳеч ким тенглаша олмас эди. Истисно тариқасида Маҳмудхўжа Бехбудийнинг «Ҳифзи сихати оила» («Оила соғлигининг ҳимояси») мақоласини тилга олмаслик мумкин эмас, лекин Фитратнинг китобидан сўнг чоп этилган бу мақолада муаммо фақат қисман ёритилган эди. Исломшунослик фани ва дунёвий илмлардан бохабар бўлган Фитрат асарда ҳуқуқшунос, социолог, педагог ва табиб сифатида намоён бўлади. У тадқиқ қилган масалалар доираси жуда кенг бўлиб, нима учун оила қуриш керак? саволига жавоб беришдан тортиб то ота-она ва болалар ҳуқуқлари, улар ўртасидаги ўзаро муносабатлар муаммоларини ўз ичига олган.

Абдурауф Фитратнинг фикрича, фарзандни тўлақонли камол топтириб ўстириш учун унга жисмоний, ақлий ва маънавий тарбиядан иборат кўп таркибли тарбия бериш муҳимдир. Фитрат боланинг руҳияти, ота-она ва фарзанд руҳиятларининг нисбати ва ўзаро боғланиши масаласига катта эътибор берар экан, у бизнинг ҳозирги тушунчамиздаги истеъдодли руҳшунос-педагог сифатида ҳам кўринади. «Одамнинг феъл ва ҳаракатини бир яхши шакл ва мазмунга келтириш учун руҳини тарбиялаш лозим», — деб ёзади, у. «Болаларни ўзига ишонган, кучли, топқир, чаққон ва ақлли қилиб тарбиялаш учун ўз кадр-қиммати, шаънини ҳурмат қилиш руҳини тарбия қилмоқликни, шунинг билан бирга ён-атрофдаги одамлар билан ҳисоблашишни ўргатмоқ керак... Болаларни шундай тарбия этиш лозимки, бахтга бўлган интилишлари ҳеч қачон хазон бўлмасин... Ота-она болага мамнунлик ва хурсандчилик қилишни ман этмасликлари, балки ахлоққа зид бўлмаган ишлар билан мамнун ва хурсанд бўлишини қўллаб-қувватлаши керак», — дейди. Тарбиянинг ҳар бир қисмини номлаган Фитрат меҳнатсеварлик ва билим олиш тарбиясига алоҳида эътибор билан ёндошади ва ота-оналари «...бу ишда уларга (болаларга — Д.А.) чидам, ғайрат ва журъат этилишини, эртага бахтга эришгандан сўнг, бу бахт кечаги заҳмат натижасида юзага келганлигини тушунтиришлари лозим, шунда болалар бахт сиридан хабардор бўладилар» деб ишонтиради.

Фарзандларнинг келажақда қандай шахс бўлиб вояга етишлари, уларга оналари нима бераолганликларига боғлиқ бўлади. Фитратнинг бу нуқтаи назари ҳозирги кунимиз учун ҳам жуда муҳимдир.

Лекин шуни унутмаслик керакки асар Бухорода диний мутаасиблик авж олган ва Бухоро амирлиги иқтисодий-ижтимоий инқирозга юз тутган вақтда дунёга келган. Шунинг учун ҳам Фитрат ўз қарашларини Қуръон оятлари ва ҳадислардан далиллар келтириб тушунтиради. Асар матнида келтирилган Қуръон оятлари Абдурауф Фитратнинг эркин таржимасида мазмуни ихчамлаштирилган ва баъзан мазмун баёни шаклида берилган.

А. Фитрат кўп масалаларга ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ёндашган. Шунинг билан бирга Бухоро амирлигидаги маънавий ва ижтимоий вазиятни танқидий кўз билан баҳолаган. Оила муаммолари ҳақида сўз юритар экан, муаллиф ўз даври ва замонасига хос бўлган таълим тарбиянинг ноўрин ва зарарли усулларида мисоллар келтиради.

Ҳозирги давр нуқтан-назаридан, албатта асарнинг кўп томонлари масалан «Нечта хотинга уйланиш мумкин», «Бўлажак эр-хотин биринчи навбатда нималарга аҳамият берсин», «Қизлар ҳам билим олишлари керакми?», «Ота-онанинг ҳақ-ҳуқуқлари» ва бир томонлама ёритилган. Айрим фикрлар, хусусан, аёлларнинг билим эгаси бўлиши фақат оила бурчи билан боғлаш ва ҳоказолар салкам бир асрдан кейин оила ва аёллар масаласи мамлакатимизда Президент И. А. Қаримов томонидан давлат масаласи даражасига кўтарилган, педагогика-психология, оилашunosлик фанлари ривож топган даврда танқидий ёндашишни талаб қилади. Лекин ўз даври учун ниҳоятда муҳим бўлган бу асар ўз тарихий қимматини йўқотмаган. Абдурауф Фитратнинг «Халқнинг ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши, заиф бўлиб хорликка тушиши, фақирлик жомасини кийиб, бахтсизлик юқини тортиб эътибордан қолиши, ўзгаларга тобе, қул ва асир бўлиши болаликдан ўз ота-оналаридан олган тарбияларига боғлиқ...» «Бу дунё кураш майдонидир. Бу майдоннинг қуроли соғлом жисму тан, ўткир ақл ва яхши ахлоқдир» деган сўзлари ҳозир ҳам тарихий ва фалсафий аҳамиятга эга.

Ўйлаймизки, ўқувчилар мазкур китоб муаллифининг бошқа фикрларига ҳам жиддий муносабатда бўладилар. Ўқувчи муаллифнинг барча фикрлари баҳсли бўлиб кўринар, бироқ, ўзи учун, оиласи ва фарзандларининг тарбияси учун кўп қимматли сабоқлар олиши мумкин.

*Дилором Алимова,
тарих фанлари доктори.*

МУАЛЛИФДАН

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РОҲИИМ

Одамларнинг маданий тоифа эканликлари, яъни табиат ҳукми ила бир қабила ёки бир қавм сувратида жам бўлиб бир-бирларига ёрдам бериб яшашлари маълум. Қимки ана шу табиат қонунининг доирасидан чиқса, яъни жамиятдан четлашса, шубҳасиз, маҳв ва нобуд бўлмай. Тарихчи олимларнинг фикрига қараганда, одамлар халқ бўлишларидан олдин жамоа бўлиб яшаш зарур эканлигини билмаганлар. Бинобарин, ваҳший ҳайвонларга ўхшаб ёлғиз, якка-якка бўлиб яшаганлар. Шу боис улар табиий мушкулотлар остида азоб чекиб, ҳайвонлар ҳужумларидан ҳалок бўлганлар. Вақт ўтиши билан одамлар жамоа бўлиб яшаш лозимлигини тушундилар. Уларнинг биринчи жамоалари «онла» яъни «аҳли байт» бўлган. Аҳли байт жамоалари аста-секин ривожланиб қавм ва қабила жамоасига айланган.

Бу муқаддимадан маъно шуки, оиланинг шаклланиши, яъни аҳли байт жамоаси, бошқача айтганда оила бошқаришга асос солиш Бани Одам маданиятининг асоси экан.

Бизга маълумки, одамлар қаерда қавм ёки қабила бўлиб яшасалар, тинчликларини сақлаш учун ва бир-бирларининг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш учун бир низом (тартиб) ва қонун жорий этиб, шу қонунлар асосида бахт ва саодатга эришганлар. Акс ҳолда ўртала-рида тартибсизлик рўй берган заҳоти низому қонда йўқолиб, дарҳол нобуд бўладилар ёки эътиборсиз ва хор бўладилар. Аслида бу табиий ва зарур бир ҳодисадир, чунки одам табиатан манфаатпараст ва ғаразли бўла-

ди. Бир нечта одам жам бўлиб қолса, ҳар бири ўз манфаатларига асир бўлиб, бошқаларнинг ҳуқуқига тажовуз қилиб уни поймол қилмоқчи бўлади. Бунинг натижаси нотинчлик ва интизомсизлик бўлиб, оқибати яна ўша нест-нобудликдир. Албатта, бу тажовуз ва босқинчиликнинг олдини олиш учун қонун лозим.

Ушбу рисоланинг асосий мавзуи «оила»дир. Оила эр, хотин ва фарзандлардан иборат. Бошқача қилиб айтганда, оила бир шахс бошчилигида бир уйда яшовчилардир. Шу таърифлардан маълум бўладики, оила ҳам бир неча одамлардан иборат бўлган жамоа экан. Уларнинг ҳар бири инсонга хос нарсага, яъни ўз манфаатларига асир бўлади. Бири иккинчисининг ҳуқуқини тасарруф қилиб босиб олиши мумкин. Ана шу тажовуз олдини олиш учун оила аъзолари ўртасида ҳам бир қонун лозим. Утган олимлару, ҳакимлар шу масалада саъй-ҳаракат қилиб қонунлар ишлаб чиққанларким, уларнинг умумий ҳайъатини «манзил тадбири» (рўзгор тебратиш тадбири) деб атайдилар.

Дунёда иззат ва саодат толиби бўлмаган бирорта қавм йўқ. Ҳар бир миллатнинг саодати ва иззати, албатта, шу халқнинг ички интизому ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса шу миллат оилаларининг интизомига таянади. Қаерда оила муносабати кучли интизом ва тартибга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва тартибли бўлади. Агарда бир мамлакатнинг аҳолиси ахлоқсизлик ва жоҳиллик билан оилавий муносабатларини заифлаштириб юборса ва интизомсизликка йўл қўйса, шунда бу миллатнинг саодати ва ҳаёти шубҳа остида қолади. Ҳозирги Фаранг (Оврўпо) олимлари ҳам ўз халқлари интизому ва оилаларининг роҳати учун ҳаракат қилиб юзлаб китобларни ёзиб нашр қилмоқдалар. Имоним комилки, оила саодати ва бахти учун қабул қилинган энг мақбул қонун исломий қонунлар бўлади. Лекин оламда энг бадбахт оилалар ҳам биз мусулмонларнинг ўртасида бўлади. Чунки биз илоҳий қонунларнинг биронтасига риоя қилмаймиз. Бахтсизлигимизнинг сабаби оиладорлик хусусидаги ҳар бир ҳаракатимиз, сароб орзуларимиз ва хато фикрларимизнинг натижаси бўлиб, аксарияти Қуръон ҳукмларига зиддир. Шунинг учун зулм ва тажовуз кўрмаган оилалар бизда ниҳоятда кам кўринади. Ҳозирда тараққий этаётган исломий ўлкаларда турк, араб, форс олимлари ўз миллатларининг кимлигини англаб етиб, оила низоми ва тинчлиги ҳақида анча китоб ёздилар.

Бу китобларда улар диний ва дунёвий ҳукмларга таяниб оилавий масалаларга изоҳ берганлар. Лекин туркистонликлар, хусусан, биз бухороликлар, бу неъматдан маҳрум бўлдик. Яқинда муҳтарам дўстим ва ҳамфикрим Абдулвоҳид Афанди Мунзим¹ (ҳамиша бухороликлар саодатлари фикрида юридилар) менга онла бошқариш бобида бир китоб ёзишни ишорат қилди.

Баски, дўстимнинг нияти холис ва мақсади олий эканмен инкор қилолмай шу рисола туздим. Меннинг ниятим бу рисола миллатимиз тили, яъни туркий чигатоийда ёзиш бўлса ҳам, аммо муҳтарам дўстимнинг истагини инобатга олдим.

Аллоҳ таоло амири олий Сайид Мир Олимхон иззату иқболи, адли ва тавфиқини зиёда этсин, чунки рисола уларнинг даврларида ёзилди. Аллоҳ таоло Бухоро аҳлисини уларнинг марҳаматлари ва адолатлари соясида бахтиёр этсин.

---

¹ Маорифпарвар, шоир ва журналист, 1877 йили Бухорода туғилган, 1934 йили 5 март куни оламдан ўтган.

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**